

GODS SLAAF GEMAAKTEN

*Hoe het christendom slavernij
verdedigde en veroordeelde*

Martijn J. Stoutjesdijk

Gods slaafgemaakten

GODS SLAAF GEMAAKTEN

*Hoe het christendom slavernij
verdedigde en veroordeelde*

Martijn J. Stoutjesdijk

KokBoekencentrum Uitgevers – Utrecht

Bijbelteksten zijn, tenzij anders aangegeven, geciteerd uit de Nieuwe Bijbelvertaling 2021, © 2021 Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap

Ontwerp omslag: Peter Kortleve / shortlife.nl

Lay-out binnenwerk: Gewoon Geertje

ISBN 978 90 435 4385 9

ISBN 978 90 435 4386 6 (e-book)

NUR 680

www.kokboekencentrum.nl

© 2026 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining zijn niet toegestaan.

KokBoekencentrum Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

‘It is foolish bravery to try to block the God of justice.
Ask the pharaoh.’¹

1 Allan Boesak, *Black and Reformed. Apartheid, Liberation and the Calvinist Tradition* (Braamfontein: Skotaville Publishers, 1984), 63.

Inhoudsopgave

Inleiding: De oren van God	9
1. 'Bedenk dat u zelf slaaf bent geweest.'	
Slavernij en het Oude Testament	23
2. Slavernij en het Nieuwe Testament.	
Over onzichtbare slaven en het slaaf-zijn van God	45
3. De Vroege Kerk, een tweede mogelijk kantelpunt en de praktijk van kerkslavernij	73
4. Over slaven, horigen en de Nederlandse vrijheidsstrijd	99
5. 'Duizendmaal ellendiger dan een kriegelige, oude Turk.' De Barbarijse slavernij	109
6. 'te bekent, om in twyffel getrokken te worden.'	
Koloniale slavernij en theologie	125
7. De Ethiopische eunuch witwassen?	
Over racisme, bekering en slavernij	149
8. 'beter als onse Mond- en Naam-Christenen.'	
Slavernij in de Amerika's	181
9. 'De wet der gewoonte.' Slavernij in Azië en Zuid-Afrika	205
10. Het abolitionisme, een theologische crisis en de vele hellen van de slavernij	237

11. Doorwerkingen en continuïteiten van racisme en slavernij in de kerk – en antwoorden?	273
12. Epiloog. Herstel als roeping van de kerk	305
 Dankwoord	 319
Korte literatuurlijst	321
Personenregister	325
Zakenregister	327

Inleiding: De oren van God

De mensen van de plantages, die zo'n ellendig bestaan leden op de suikergronden, de koffie- en de cacaoplantages en anderen op de houtplantages, zij leden allemaal een armoedig bestaan en werden niet moe hun armoedige nood bij God te klagen, dat het lijden hen te veel was. (...) Als een slaaf maar een kleine fout beging, was er in die tijd nooit vergeving, maar kregen zij meteen met de lange zweep op hun achterwerk. Zij hadden geen enkele rust. En toen drong het zuchten en kreunen van de slaven door tot de oren van God. Zie, hoe God voor de arme mensen zorgde.¹

Aan het woord in dit citaat is de Surinaamse zendeling en schrijver Johannes King (1830-1898). Johannes King was een marron, een nazaat van gevluchte slaafgemaakten die in de binnenlanden van Suriname zelfstandige gemeenschappen hadden gevormd. Kings denken en schrijven kende drie belangrijke bronnen: zijn leven en geschiedenis in een samenleving die geheel door het systeem van slavernij bepaald was; zijn marroongemeenschap en de spiritualiteit die hij van daaruit kende;

1 Chris de Beet (red.), *Skrekiboekoe. Visioenen en historische overleveringen van Johannes King* (Utrecht: Vakgroep Culturele Antropologie, 1995), fragment 159, 275-276.

en ten slotte het christendom en de Bijbel. In bovenstaand fragment uit Kings hoofdwerk, het *Skrekiboekoe* ('Boek der verschrikkingen'), komen deze drie bronnen samen. Zo vertelt King verderop in zijn tekst hoe God 'de kerk en Zijn geest' zond om de kracht van de 'boze geesten' in het bos te breken.² Deze in het bos levende geesten vinden hun oorsprong in de Afrikaanse religie die Kings voorouders op schepen van Afrika naar Suriname hadden meegebracht. Hoewel hij zelf nooit een slaafgemaakte is geweest, staat King in dit fragment uitgebreid stil bij het lijden van de slaafgemaakten op de Surinaamse suiker-, koffie- en cacaoplantages. Hij verhaalt onder meer over de Spaanse bok, een wrede vorm van martelen waarbij de knieën van een slaafgemaakte tussen zijn of haar vastgebonden armen werden gewrongen en vervolgens een stok tussen de knieën en armen werd gestoken. Wanneer de stok in de grond was bevestigd, kon de slaafgemaakte beurtelings aan de ene kant, dan weer aan de andere kant afgeranseld worden door een opzichter of gerechtelijke beul. De derde bron – de Bijbel – wordt zichtbaar in de laatste regels van bovenstaand fragment: 'En toen drong het zuchten en kreunen van de slaven door tot de oren van God. Zie, hoe God voor de arme mensen zorgde.' Wie ook maar enigszins bekend is met het beroemde bijbelverhaal van de Exodus – de bevrijding van het volk Israël uit de slavernij in Egypte – hoort hier onmiddellijk Exodus 2:23-25 in terug:

Jaren gingen voorbij, en de koning van Egypte stierf. Maar de Israëlieten gingen nog altijd onder slavernij³ gebukt. Ze

2 Ibidem, 276-277.

3 De NBV21 vertaalt het Hebreeuws hier wat misleidend met 'dwangarbeid'; dit past bij de neiging van bijbelvertalers om slavernij aan het zicht van de bijbellezer te onttrekken. Ik kom hier nog op terug in hoofdstuk één en twee.

klaagden luid en hun hulpgeroep steeg op naar God. God hoorde hun jammerkreten en dacht aan het verbond dat Hij met Abraham, Isaak en Jakob had gesloten. Hij zag hoe de Israëlieten leden en trok zich hun lot aan.

Net zoals God dus ooit het jammeren en roepen van de Israëlieten in Egypte hoorde, zo hoorde hij, volgens King, ook het lijden van de slaafgemaakten in Suriname. Deze identificatie van de Surinaamse slaafgemaakten met de Israëlieten in Egypte wordt gesteund door andere passages, bijvoorbeeld bij vergelijkingen tussen King en Mozes.⁴ Maar er is ook nog iets anders over deze passage te zeggen. Want als de Surinaamse slaafgemaakten de Israëlieten zijn, wie is dan de farao? Wie zijn de onderdrukkers, de wrede slavenhouders? Uiteraard, de Nederlanders... Ik kom terug op deze vergelijking in hoofdstuk tien.

De Republiek ontsnapt onder het slavenjuk

Een van de ironische aspecten van de slavernijgeschiedenis is dat het beeld van Israël onder het slavenjuk enkele eeuwen eerder werd gebruikt om het lot van de Lage Landen onder de katholieke Spaanse vorsten te typeren. De door de Reformatie protestants geworden Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden zag haar worsteling met Spanje (het 'Aegypten der Spaanse dwingelandy'⁵) als een heroïsch verhaal van bevrijding uit de slavernij. Holland was in dat verhaal het nieuwe Jeruzalem, het nieuwe Zion geworden, en de Spaanse koning de nieuwe farao. Simon Schama bespreekt in zijn boek *Overvloed en onbehagen*

4 Zie fragment 135.

5 Cornelius van Velzen, *Kerkelyke Redevoeringen* (Groningen: 1758 [tweede druk]), I:384. Zie C. Huisman, *Neerlands Israël. Het natiebesef der traditie-neel-gereformeerden in de achttiende eeuw* (Dordrecht: J.P. van den Tol, 1983), 55.

het voorbeeld van de *Nederlandtsche Gedenck-Clanck* (1626), waarin door de Zeeuw Adriaen Valerius al deze elementen samen zijn gebracht. Valerius bezingt in dit gebed hoe God ‘de wat’ren voor ons deylende, ende ons daer droogs-voets door brengende, als u lieve volc wel eer door de leytslyuden Moyses ende Josua gebracht werde in ’t beloofde land’.⁶ Oftewel: net zoals God voor het volk Israël ooit de Schelfzee had gesplitst, zo heeft Hij ook de voeten van de Nederlanders drooggehouden en hen naar het beloofde land – de Republiek – gebracht. De identificatie van Nederland met het bijbelse Israël bleef populair in de vaderlandse (protestantse) geschiedenis. In de negentiende eeuw noemde de beroemde conservatieve schrijver Isaäc da Costa (1798-1860) Nederland nog het ‘Israël van het Westen’. De zelfidentificatie met Israël werkte zelfs door in de koloniën. Zo werd Batavia (nu Jakarta), de hoofdstad van het koloniale Nederlands-Indië, ook wel ‘Indisch Zion’ genoemd (‘Zion’ is een bijbelse bijnaam voor Jeruzalem). Met die aanduiding is de cirkel rond: de Nederlandse koloniale bezetter zag zichzelf als het volk dat door God uit de Egyptische slavernij was bevrijd, maar werd tegelijkertijd door zwarte christenen als Johannes King juist gezien als de wrede Egyptische farao waarvan bevrijding nodig was.

Het belang van de bijbelse slavernij

Wat we kunnen leren van zowel Johannes King als van het gebed van Adriaen Valerius is dat de bijbelse taal over slavernij en bevrijding op allerlei manieren een inspiratiebron kan vormen voor mensen in heden en verleden. Dat is ook niet vreemd als je bedenkt hoe diep en alomtegenwoordig slavernij aanwe-

6 Simon Schama, *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw* (Amsterdam: Uitgeverij Contact, 1988), 108.

Het eerste diepgravende werk over de geschiedenis van het Nederlandse christendom en slavernij

Het slavernijverleden van Nederland is een zwarte bladzijde. In dit boek onderzoekt Martijn Stoutjesdijk de rol van het christendom in dat verleden. Hij laat zien hoe in de Bijbel, de vroege kerk en de vroegmoderne tijd werd gepleit voor slavernij, maar ook hoe vrije en slaafgemaakte christenen door de eeuwen heen tegenwicht boden.

Stoutjesdijk laat zien dat het er soms om spande en hoe de geschiedenis onfortuinlijk toch de kant van de slavernij koos. Ook verbindt hij verleden en heden en onderzoekt hij hoe religie en macht doorwerken in de huidige kerkelijke en maatschappelijke discussie. Een ontluisterend maar eerlijk boek voor iedereen die wil begrijpen hoe christendom en slavernij met elkaar verweven zijn.

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

ISBN 978 90 435 4385 9 • NUR 680

